

## VPLYV PREDSLOVANSKÝCH KONTAKTOV NA HYDRONYMIU SLOVENSKA

Dejinné udalosti sa neustále opakujú, menia sa len ľudia, miesto a čas. Naša súčasnosť potvrdzuje to, čo sa odohrávalo v minulosti pred stovkami tisíc rokov, pred tisíckami rokov či pred stovkami rokov. Ľudia, tak ako dnes, aj v minulosti neustále putovali a hľadali lepšie podmienky pre život a svoju budúcnosť. Hoci v minulosti nebol počet obyvateľov taký vysoký ako dnes, teda ani osídlenie krajiny nebolo také husté, málokedy sa stalo, aby jednotlivé etniká prichádzali na „územie nikoho“. Väčšinou tak dochádzalo ku kontaktom medzi pôvodným a prichádzajúcim obyvateľstvom, prirodzene dochádzalo ku konfliktom, ktorých podoby a výsledky boli rôzne.

Etnické kontakty mali vplyv aj na jazyky týchto etníc, dochádzalo ku vzájomnému ovplyvňovaniu a preberaniu časti lexiky. Prichádzajúce etniká sa museli orientovať v novom prostredí, museli identifikovať a diferencovať dôležité orientačné body, medzi ktoré patria predovšetkým vrchy, pohoria a vodné toky. Vo všeobecnosti platí, že najväčšie toponymické objekty majú pôvod svojho názvu veľmi starý a k takýmto objektom bezpochyby patria aj veľké rieky. Tie boli nielen prekážkou pri migrovaní, ale zároveň aj dôležitou hranicou, ktorá okrem prirodzenej ochrany poskytovala aj vodu potrebnú pre život a potravu. Smer pohybu etníc bol predovšetkým v smere prirodzených nížin a proti prúdu riek, takže k etnickým kontaktom dochádzalo predovšetkým v deltách veľkých tokov.

Územie Slovenska leží v strede Európy a už v dávnej minulosti viedli týmto priestorom mnohé dôležité obchodné cesty. Známa Jantárová cesta viedla od Baltského mora do Istrie, Byzancie, Dalmácie, týmto územím viedla dôležitá Soľná cesta a množstvo menších obchodných ciest.

Územie strednej Európy obývali pred Slovanmi predovšetkým germánske kmene Ostrogótov, Langobardov, Herulov, Gepidov, Kvádov a mnoho iných kmeňov. Neskôr prišli do týchto oblastí Huni. Práve výboje Hunov pod vedením Attilu spôsobili veľké migračné pohyby v Európe. „Príchod Hunov do Európy znamenal predel, či dokonca zlom medzi dvoma epochami. Nielenže sami strhli k presunom iné kmene, ale zo strachu pred nimi opustili svoje sídla mnohé iné národy. Tým prvým bol už spomínaný presun Gótov na druhú stranu Dunaja, ďalší pohyb, ktorý začal v roku 406, uľahčil dezintegráciu

\* Tajovského ulica 51, K143, 974 00 Banská Bystrica, Slovenská republika; jaromir.krsko@umb.sk

Západorímskej ríše. Nadvláda Hunov taktiež urýchlila proces rozkladu starej rodovej spoločnosti a vzrast vplyvu bojovníckej zložky... Prítomnosť Hunov definitívne ukončila éru rímskych légii.“ (Bystrický 2008: 10)

Archeologické výskumy dokázali, že Slovania prišli na toto územie na prelome 5. a 6. storočia nášho letopočtu, staršie pramene datujú ich príchod na prelom 4. a 5. storočia (pozri Ratkoš 1965: 11). „Rozbor niektorých písomných prameňov pomerne bezpečne upozorňuje na prítomnosť Slovanov na danom území najneskôr v prvej polovici 6. stor.“ (Fusek 2002: 24). Ide predovšetkým o nápis vytesaný roku 558 na počesť biskupa Martina z Tours na počesť svätenia baziliky, dôležitým prameňom je aj Prokopiov opis osudov uchádzača o longobardský trón Hildigisa, ktorý ušiel v roku 535 k Slovanom a dielo Getica neskororímskeho spisovateľa Jordana (Fusek 2002: 24). „Vo včasnostredovekom období na Slovensku rozoznávame dve fázy s predelom na prelome 6. a 7. stor. Hornú hranicu mladšej fázy tohto obdobia ohraničuje počiatok avarského záboru južných, naddunajských častí západného Slovenska, prejavujúci sa zakladaním pohrebísk v polovici 7. stor. Vo vleku Avarov azda prišli aj ďalšie skupiny Slovanov.“ (Fusek 2002: 25)

K chápaniu predslovanskej motivácie slovenských hydroným môžeme pristupovať dvojako. Vzhľadom na datovanie príchodu Slovanov na naše súčasné územie môžeme pracovať s názvami spreď tohto obdobia. V gréckych, rímskych prameňoch sa vyskytujú názvy riek Dunaj, Morava, Tisa. Nie je však isté, či ide o označenie častí tokov zo slovenského územia. Ich podoby však prevzali naši predkovia a tieto názvy sa včlenili do slovenskej hydronymickej sústavy. Z územia Slovenska máme spreď obdobia príchodu Slovanov dochovaný len presný zápis rieky Hron, ktorý pochádza z pera rímskeho cisára Marka Aurélia z rokov 166 – 180 *Granoua*. V tejto otázke však súhlasíme s názorom historika B. Varsika, ktorý správne uvažuje o tom, že ak „Marcus Aurélius bojoval v druhom storočí n. l. pri dolnom toku rieky Hrona a zapísal nám názov rieky ako *Granoua*, ktorý novoprichádzajúci Slovania prevzali od predchádzajúceho obyvateľstva vo forme *Gron* (a podobne prevzali aj názov rieky Moravy), ťažko môžeme predpokladať, že by Slovania neboli naši nejaké zvyšky starého predslovanského obyvateľstva aj pri dolných tokoch rieky Váhu, Nitry a Ipľa. Veď rieka Ipel' vteká do Dunaja len niekoľko kilometrov východne od ústia rieky Hron do Dunaja“ (Varsik 1989: 7). Žiaľ, najstaršie doteraz nájdené zápisy najdlhšej slovenskej rieky – Váhu (podobne ako iných slovenských riek) pochádzajú zo začiatku 12. storočia (1111 *flumen Vvaga*, 1113 *aqua Vvac*), teda až z obdobia prítomnosti Slovanov v tomto priestore. V doterajších historických výskumoch máme preto z predslovanského obdobia najzreteľnejšie preukázaný len zápis rieky Hron v už spomínanom zápise rímskeho cisára Marka Aurélia z obdobia rokov 166 – 180 (pozri aj Krško 2008: 78 – 80). Ďalším argumentom B. Varsika o predslovanskom pôvode viacerých veľkých vodných tokov Slovenska je ich nejasná a nejednoznačná etymológia, na rozdiel od menších vodných tokov, v ktorých dominuje predovšetkým všeslovanský apelatívny základ.

Druhým prístupom v oblasti výskumu predslovanských východísk slovenskej hydronymie je pripomenutie názorov jazykovedcov, etymológov a historikov o predslovanských pôvodoch hydroným (predovšetkým germánskych, keltských), ktoré existujú

paralelne popri názoroch o slovanskom, či slovenskom pôvode. V prípade názorov o indoeurópskom východisku názvu možno polemizovať o tom, či názov prevzali Slovania od predchádzajúceho etnika, alebo sa vyvinul v ich jazyku, pretože prevažná časť etník európskeho priestoru má indoeurópske jazykové východiská.

Hydrologicky patrí územie Slovenska do povodia Dunaja, pretože 96 percent všetkých vodných tokov odvodňuje Dunaj a zvyšné toky z povodia Popradu a Dunajca na severe Slovenska ústia do rieky Visla.

Druhá najväčšia európska rieka Dunaj (2857 km) vzniká sútokom riek Breg a Brigach v Nemecku, preteká desiatimi štátmi a ústi do Čierneho mora. Územím Slovenska preteká Dunaj v dĺžke 182 km od Bratislavy po Štúrovo, kde sa stáča na juh a tečie do Maďarska. Dunaj sa v historických listinách spomína už v prvom storočí nášho letopočtu. Píše o ňom rímsky cisár Gaius Julius Caesar, ktorý ho zapísal ako *Danuvius*. Jordanes v práci *De origine actibus Getarum* spomína tento tok pod názvom *Danubius* a stotožňuje ju so starším gréckym názvom *Ister* (Varsik 1989: 15). Podobu *Ister* (latinsky *Istros*) je vyložená v publikácii *Zeměpisná jména Československa* ako „valiaca sa rieka“ (pozri Lutterer – Majtán – Šrámek 1982: 91). Mladšie zápisy Dunaja z oblasti dolného toku pochádzajú z pera arabského cestopisca a geografa Abú Saída Gardíziho (zomrel roku 1039), ktorý opísal moravských Slovanov a starých Maďarov. „V blízkosti Slovanov jestvuje ľud, ktorý je spomedzi Grékov kresťanský; nazývajú ich Nandar. Títo sú síce početnejší než Maďari, ale sú slabší. Pokiaľ ide o tie dve rieky, jedna sa nazýva Itil a druhá *Duna*. Keď sa Maďari zdržujú na brehu rieky, vidia proti sebe Nandazov“ (Ratkoš 1964: 324). Etnikum Nandor stotožňuje P. Ratkoš so starými Bulharmi, maďarskú podobu názvu Dunaj, ktorú použil Gardízi odôvodňuje P. Ratkoš slovami: „Podľa našej mienky táto veta Gardíziho textu čerpá z prameňa, blízkeho maďarskému prostrediu...“ (Ratkoš 1964: 324, pozn. č. 5). Stredoveké listiny dochovávajú podoby rieky Dunaj rozlične – latinsky *Danubius*, nemecky *Donau*, maďarsky *Duna* (Hladký – Závodný 2015: 111). Vo všeobecnosti sa jazykovedci zhodujú v názore, že názov Dunaj vznikol z indoeurópskeho základu *\*danu* vo význame „voda, prúd, rieka“ (Lutterer – Majtán – Šrámek 1982: 91). J. Hladký a A. Závodný pripomínajú, že „Z pôvodného indoeurópskeho základu *\*danu* sa v slovanských jazykoch vyvinuli dve apelatívne formy – *\*dunavъ* (v macedónčine, bulharčine a starej ukrajinčine) a *dunajъ* (v slovinčine, češtine, slovenčine, poľštine, ruštine, ukrajinčine i bieloruštine), obidve formy sú známe v srbčine a chorvátčine. Obidve podoby majú v jednotlivých jazykoch rôzne významové odtienky – hlboká voda, veľká rieka, stojatá hlboká voda, žriedlo, na vodu bohatý tok, prameň vyvierajúci spod zeme, jazero“ (Hladký – Závodný 2015: 111). Hydronymum Dunaj sa v slovenských (a českých) nárečiach apelativizovalo vo význame „voda, potok, bystrina“, ako o tom svedčia názvy Dunajec, osada Dunajov, ktoré boli motivované apelatívom dunaj. Samotné apelatívum vo význame „voda“ je dochované v ľudovej frazeológii a rozprávkach (pozri Hladký – Závodný 2015: 111).

Významným európskym vodným tokom je rieka Tisa (1358 km), ktorá pramení na Ukrajine, preteká cez Ukrajinu, Rumunsko, Maďarsko, Slovensko, Srbsko a pri Novom Sade ústi do Dunaja. Územím Slovenska preteká len v dĺžke 5 km a tvorí hranicu medzi Maďarskou a Slovenskou republikou. Najstarší zápis rieky Tisy, ktorá je významným

ľavostranným prítokom Dunaja, je uvedený v gréckej a latinskej podobe ako *Pathissus*, *Tisia* (Varsik 1989: 86), Neskorší zápis pochádza z pera neskororímskeho spisovateľa Jordana, ktorý žil v 6. storočí nášho letopočtu. Jordanes zapísal túto rieku ako *Tisia*. Existencia názvu z obdobia pred príchodom Slovanov na územie dnešného Slovenska je svedectvom, že názov je predslovanského pôvodu, má však indoeurópsky pôvod, pretože v doterajších názoroch o pôvode názvu existuje zhoda, že názov vznikol z indoeurópskeho koreňa *\*ti-* vo význame „topiť, topiť sa“, pravdepodobne s preneseným významom „bahnitá rieka“ (pozri Lutterer – Majtán – Šrámek 1982: 303). Indoeurópsky koreň zároveň vylučuje motiváciu porastom tisu v jej okolí. Ako pripomína historik B. Varsik „Slovania prevzali názov od predslovanského obyvateľstva a Maďari ho zasa prevzali od Slovanov. V čase príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny oblasť územia pri hornej Tise bola obývaná západoslovanským obyvateľmi, predkami dnešných východných Slovákov, od ktorých názov prevzali Maďari.“ (Varsik 1989: 86)

Ďalším tokom, ktorého názov patrí medzi predslovanské, je 329 km dlhá rieka Morava prameniaca v Českej republike, tvoriaca na dolnom toku (od obce Rohatec) prirodzenú 48 km dlhú hranicu medzi Českom a Slovenskom; od ústia rieky Dyje (pri Hohenau) po ústie Moravy do Dunaja utvára zasa 71 km dlhú hranicu Slovenska s Rakúskom (Závodný 2012: 195). Najstaršie názvy tohto vodného toku uvádza už Plínius Starší (23 – 79 n. l.) vo forme *Maro*, Tacitus (asi 55 – asi 117 n. l.) ju zapísal ako *Marus*. Z uhorských dejín máme zápisy od Anonyma z roku 1200 – fluv. *Moroua*, 1231 fluv. *Morowa*. Tieto zápisy sú však už z obdobia po usídlení Slovanov.

Staršie etymológie názvu Morava prehľadne spracoval V. Šmilauer (1932: 289 – 290). Pôvod názvu a motivácia sa nedajú spoľahlivo určiť. V. Šmilauer (1932) vo svojich názoroch vychádzal predovšetkým z E. Schwarza, ktorý za východisko názvu pokladá indoeurópsky koreň *\*mar-* vo význame „voda“. V. Šmilauer pripomína aj iné etymológie – H. Krahe považuje názov za ilýrsky, Mladenov za starotrácky, A. A. Šachmatov hľadal východisko v keltčine. Podľa V. Šmilauera Germáni názov priklonili k domácomu *\*mari*, čo znamenalo „plytká, stojatá voda, močiar“ a dali mu formu *Mar-* *-ahwa* > *Maraha*, *Marcha*. Prípona *-ahwa* označovala u Germánov vodu. Slovania prispôbobieli názov k domácomu *morava* vo význame „lúka, trávnaté miesto“. Tento vývin je podľa V. Šmilauera pravdepodobnejší ako hláskový vývin *Marahva* > *Morava* ako predpokladá Melich. B. Varsik (1989: 18, 96) považuje názov Morava za predslovanský a pripúšťa, že zakončenie *-ava* dostávali nielen názvy riek, ktorých základ bol bezpečne slovanského pôvodu (ako boli Olšava, Jelšava, Trnava, Rudava, Myslava a pod.), ale aj také názvy, ktorých základ bol predslovanského pôvodu (*Marus* – *Morava*, r. 892 *Maraha* < *\*Marahwa*, z ktorého sa mohol vyvinúť aj nemecký názov *March*). Názov *Morava* má podľa názorov viacerých jazykovedcov ešte predkeltský pôvod s významom „voda, močiar“. Slovenské, či slovanské apelatívum *morava* (vo význame „močiar, tráva na močiar, zatopené územie, luh“) nie je motivantom názvu rieky, pretože je mladšie.

Najdlhšou riekou prameniacou i ústiťou na území Slovenska je rieka Váh, ktorá meria 365 km. Etymológie tohto názvu nie sú dodnes jednoznačné a jasné. Logickejšie argumenty uvádzajú zástancovia predslovanského pôvodu názvu (napr. E. Schwarz, V. Šmilauer, B. Varsik a ďalší), ktorí pôvod názvu vidia v germánskom *wág* vo význame

*prúd*. Historik B. Varsik tieto názory podporuje logickým tvrdením, že názvy veľkých vodných tokov musia pochádzať od obyvateľov, ktorí tu žili pred príchodom Slovanov a tieto názvy Slovania od nich prevzali a adaptovali do svojho jazyka. Žiaľ, najstaršie doteraz nájdené zápisy Váhu pochádzajú zo začiatku 12. storočia (1111 *flumen Vvaga*, 1113 *aqua Vvac*), teda z obdobia prítomnosti Slovanov v tomto priestore. Keďže pri veľkých tokoch riek boli pre obyvateľstvo výhodnejšie a lepšie životné podmienky, a vieme, že územie Slovenska bolo pred príchodom Slovanov osídlené „germánskym a možno aj predgermánskym obyvateľstvom, najmä keltského pôvodu“ (Varsik 1989: 22), je pravdepodobné, že Slovania prevzali od nich názov rieky Váh.

V. Šmilauer považuje názov *Váh* za germánsky: „Dnes obecně se vykládá jméno Váhu z germánčiny. Základem je germánske \**wāg* ‚bewegtes Wasser, Woge, Strom, Fluss‘ (Šmilauer 1932: 307). Tento predslovanský – germánsky (kvádsky) názov prevzali, podľa V. Šmilauera, Slovania vo forme Wág a od nich potom Maďari.

V. Šmilauer takisto sumarizuje predchádzajúce etymológie Váhu, pričom ich delí na etymológie vychádzajúce zo sanskrtu (Veterán), latinské (Matej Bel), slovanské (Bel, Hunfalvy, Sasinek, Tomicki, Zoch), sarmatské (Sobolevskij) a maďarské (Podhráczky) – (Šmilauer 1932: 307).

Významný slovenský učenec 18. storočia Matej Bel vo svojich Notíciách sa zaoberal s myšlienkou odvodiť a vysvetliť pomenovanie *Váh* zo slovenského apelatíva *váha* alebo z latinského *vagus* (túlavý), napokon meno rieky odvodzuje od nemeckého slova *die Woge* – vlna, príval. „Je totiž nadmieru zvlnený a prudký, najmä v tých miestach, kde skaly a bralá robia koryto hrbolatým. Vtedy totiž rozbitý jedným úskalím rúti sa do druhého a zas naspäť odrazený môže robiť dojem, že ani tak netečie, ako skôr sa len vlní“ (Drdoš 1984: 81–82).

Podľa jazykovedca a slavistu J. Stanislava je pomenovanie *Váh* nemecké s významom „riečka“ (Stanislav 1947: 68). Od roku 1972 prichádza predovšetkým Š. Ondruš s viacerými verziami o slovanskom, resp. slovenskom pôvode názvu Váh.

Druhá najdlhšia rieka na Slovensku je rieka Hron (271 km). Je to jediný vodný tok na Slovensku, ktorého názov je bezpochyby predslovanský, pretože najstarší zápis pochádza z pera rímskeho cisára Marca Aurélia, ktorý v diele *Ta eis heauton* spomína miesto bojov proti germánskym kmeňom Markomanov a Kvádov na severnej strane dunajskej línie. Miesto bojov lokalizoval v oblasti rieky *Granova*. Najstarším dokladom je teda zápis *Granova* pochádzajúca z rokov 166 – 180. V. Šmilauer (1932: 350) sa pri výklade názvu Hron priklonil ku germánskej etymológii E. Schwarza zo staronemeckého \**Gran-ahwa* (sthn. *gran* – smrek, *ahwa* – voda). Okrem tejto etymológie sumarizuje V. Šmilauer aj ďalšie výklady, medzi ktorými uvádza napr. názory o ilýrskom pôvode názvu J. Loewenthala – z panónskeho \**granuuá*, či starohornonemeckého *krammr* – vlhký. G. Czirbusz uvádzal keltský etymón *gronve* – lúčna rieka, neskôr pripúšťa germánsky pôvod názvu – zo starohornonemeckého výrazu *gruoni* – zelený. Popri ilýrsky, germánskych a keltských východiskách sa snažili názov Hron odvodiť aj zo slovanských, či slovenských základov (pozri Šmilauer 1932: 350).

Dôležitou slovenskou riekou je Hornád s celkovou dĺžkou 286 km, ktorý preteká dvomi štátmi – po 193 km opúšťa slovenské územie a v Maďarsku ústi do Slanej.

Hornád odvodňuje najväčšiu západnú časť východného Slovenska. Aj názov rieky Hornád ponúka viacero interpretácií, medzi ktorými sú aj etymológie vychádzajúce z predslovanských základov. Najstaršie historické zápisy Hornádu pochádzajú až zo začiatku 13. storočia – v roku 1200 je zapísaný ako *fl. Honrat*, *Honrad*, roku 1230 ho listiny spomínajú v podobe *fl. Harrad*, roku 1232 *fl. Homad*, *Hornad* atď. Pre interpretáciu pôvodného lexikálneho východiska, či ide o slovanské alebo predslovanské apelatívum, je dôležité, že nemáme dochovanú podobu s *g* (teda \**Gonrad*). Nepredpokladáme, že názov pochádza z maďarčiny, pretože územie povodia Hornádu obsadili najprv prichádzajúci Slovania a až o niekoľko storočí sa dostávajú na územie jeho dolného toku maďarské kmene, ktoré sa postupne posúvajú aj na sever, teda do strednej časti Hornádu. Keby sme pripustili slovanskú motiváciu, napriek tomu, že zápis je až zo začiatku 13. storočia, teda z obdobia, v ktorom už prebehla zmena *g* > *h*, maďarčina by pôvodnú podobu určite dochovala, podobne ako je tomu pri hydronymách Váh – maďarsky Vág, Hron – maďarsky Garam atď.

Pôvodom názvu Hornád sa zaoberal už Anonymus, z pera ktorého pochádzajú dva najstaršie názvy *Honrat*, *Honrad* a podľa jeho názoru názov existoval už pred príchodom Maďarov do povodia hornej Tisy, čím vylúčil pôvod z maďarčiny. Ďalší historici a jazykovedci sa zaoberali teóriami o latinskom pôvode – napríklad J. Hradský predpokladal, že podoba *fluvius Conradi* znamená Konradovu rieku, čo by však nedokazovalo jej latinský pôvod. Viaceré etymológie sa prikláňali ku germánskemu (teda predslovanskému) pôvodu – napríklad maďarský akademik S. Borovszky uvažoval o germánskom prapôvode názvu, pričom za východiskový tvar považoval podobu *hornath* – rohovitý, oblúkovitý, čo by prenesene znamenalo, že rieka má kľukaté koryto. J. Melich sa v roku 1917 pokúsil vysvetliť pôvod názvu vývinovou relatívnou chronológiou, pričom predpokladal takéto podoby: *Chonrád/Chonrát* > *Honrád/Honrát*; *Chornád/Chornád* > *Hornád/Hornát* > *Harnád/Harnát* > *Hěrnád/Hěrnát* > *Hernád/Hernát*. Z maďarského tvaru *Honrád* vznikla slovanská podoba *Hornád*, z prvej podoby *Chonrát* sa utvoril nemecký tvar *Kunert*, latinský variant *Conrada* má podľa neho pôvod v podobe *Chonrád*. Nemecké varianty *Chonrad* a *Chornad* sa snažil vysvetliť J. Štolc (1951), ktorý ich pôvod vysvetľoval z nemeckých foriem *Corrad*, *Conrada*, *Kunrad*, ale tieto podoby záviseli od národnosti pisára. J. Štolc však reprezentuje skupinu názorov, že názov Hornád je slovanského pôvodu a k etymológii sa dostal kritikou názoru J. Martinku, ktorý pri výklade hydronyma vychádzal z praslovanského základu \**gьrnъ*, ktorý sa po zmene *g* > *h* zmenil na základ *hrn-* (> *hrnúť*) (podrobné interpretácie pozri v diele Goótsóvá/Chomová/Krško 2014: 167–168).

Najväčším ľavostranným prítokom Váhu je rieka Nitra (168,5 km). Najstaršie zápisy Nitry pochádzajú až z obdobia prítomnosti Slovanov v tejto oblasti – názov flumen *Nittra* pochádza z roku 1006, takisto aj podoby minoris fluminis *Nittra*, maioris fluminis *Nitra*, zápis z roku 1113 uvádza túto rieku ako aqua *Nitria*, *Nitria*, *Nitra*, *Nittra* atď. (Hladký 2004: 159).

V. Šmilauer vo svojom Vodopise starého Slovenska (1932: 338) zosumarizoval všetky dovtedajšie etymologické výklady tohto hydronymu, pričom ich rozdelil do troch skupín. Za slovanský pôvod sa vo viacerých štúdiách vyslovili napr. F. Umlauf

(1886) a G. Czirbusz (1908, ten sa vyslovil aj za germánsky pôvod z nem. koreňa \*nit- „stiesnený“, aar „voda“). Názov odvodzovali od slova \*vъn-o(N)trъ > vnútro, nutro s motiváciou „rieka tečúca vo vnútri, medzi štyrmi riekami“. T. Tomicki v roku 1925 rekonštruoval pôvodný tvar vo forme \*Nitorna, Nutorna. J. Červinka v roku 1928 v názve Nitra videl slovanský pôvod, ale samotné východiskové meno pokladal za nejasné, no dával ho do súvislosti s osobným menom *Nitrabor* a baltoslovanským apelatívom *nitra* „zástava“.

Dlhšiu dobu sa pôvodom názvu *Nitra* zaoberal Š. Ondruš, ktorý predpokladal indo-európsky pôvod názvu, ale primárne dokazoval jeho praslovanský pôvod. K výkladu Š. Ondruša sa prikláňa aj J. Hladký v monografii *Hydronymia povodia Nitry* (2004: 147).

B. Varsík (1989), podobne ako iní bádatelia, predpokladá, že v prípade názvu *Nitra* ide o predslovanský základ a Ondrušove teórie spochybňuje najmä tým, že listiny do 9. až 11. storočia sú v prevažnej miere falzá.

K ostatným teóriám o predslovanskom pôvode hydronyma *Nitra* patrí teória R. Krajčoviča (2005: 18–20). Podľa nej názov rieky (aj lokality *Nitra*) odráža napätú včasnosingoslovensko-kvádsku symbiózu z prelomu 4. a 5. storočia. Vo svojom výklade sa opiera o podoby predslovanských germánskych názvov mesta (*Neiter*, *Neuter*, *Neutra*), ktoré museli vzniknúť len z latinsko-rímskeho spojenia *Neui-iter*, pričom *iter* znamená „cesta, pochod“, ale aj „tok, rieka“ s prívlastkom *novi-us* s významom „to, čo je za hranicou“. Podľa R. Krajčoviča, šlo o orientačno-informačný názov pre rímske légie a skrátenú podobu *Neuter* prevzali naši predkovia od zvyšku rímskych osadníkov, ktorí zastali v oblasti po stiahnutí sa rímskych légii. „V prostredí staroslovenských osadníkov prevzaté slovné spojenie *Neuter* sa po zániku medzisamohláskového *-u-* zmenilo na *Neiter* a z tejto podoby po zákonitej zmene psl. slabík na slabiky otvorené, t. j. so samohláskou na konci slabiky v spojení *Nei-* sa zmenilo na *Ni-* a *-ter* na *-tra*.“ (Krajčovič 2005: 20)

Ľavostranný prítok Dunaja – rieka *Ipeľ* (232,5 km) odvodňuje veľkú časť stredného Slovenska (predovšetkým bývalú novohradskú a hontiansku župu). Najstaršie dochované doklady pochádzajú zo začiatku 12. storočia – 1135 *Ipul*, 1138 *fl. Ipul*, *Ipol*, 1236 *fl. Ypul*, *Ipul*, *Ipol* atď (Majtán/Žigo 1999: 28). Preto väčšina teórií poukazuje na slovanský základ (tak aj autori monografie *Hydronymia povodia Ipeľa*). V. Šmilauer (1932) zhrnul dovtedajšie teórie o pôvode názvu *Ipeľ* a rozdelil ich na slovanské, germánske (Borovszky odvodzoval názov zo starohornonemeckého *aphol* – podobne *Apfelbach* – teda vodný tok pretekajúci porastom divých jabloní). Ďalšiu skupinu tvorili etymológie neznáme, pravdepodobne ilýrske (Šmilauer 1932: 361).

R. Krajčovič (2005) prišiel s teóriou o predslovanskom pôvode názvu *Ipeľ* a dáva ho do súvislosti s pobytom rímskych légii na našom území. Opiera sa predovšetkým o archeologické nálezy rímskych artefaktov z oblasti *Ipeľa* (Dudince, Želovce, Prša...). Podľa R. Krajčoviča bolo východisko názvu latinsko-rímske adjektívum *hippulus*, ktoré vzniklo zo substantíva *hippe* vo význame kôň. „Prví slovienski osadníci prevzali od zvyškov rímskych osadníkov, ktorí v oblasti *Ipeľa* zostali po odchode rímskych légii, latinsko-rímsky záznam o ceste vedúcej popri pravom brehu *Ipeľa* zrejme v tvare adjektíva zo spojenia *hippulus via* vo význame jazdecká cesta a z adjektíva *hippulus* sa začala v

prostredí našich predkov formovať dnešná podoba názvu Ipeľ“ (Krajčovič 2005: 22). Ďalšie hláskové úpravy výrazu vyplývali z vtedajšieho stavu jazyka – počiatočné *h* sa odstránilo, pretože v tom čase naši predkovia ešte nepoznali túto hlásku, vokály *u* a *i* v tvare *Ipuli* sa zmenili podľa zákonitostí jazyka na jery, ktoré sa neskôr dali podobu *Ipľlb*.

Územie strednej Európy bola už pred príchodom Slovanov dôležitým priestorom, ktorým prechádzali mnohé etniká, prípadne tu trvalo žili. O kontaktoch našich predkov s týmito etnikami svedčia aj viaceré názvy významných európskych vodných tokov. Viaceré hydronymá majú keltský, gótsky, kvádsky pôvod. Pri indoeurópskych východiskách (napr. pri riekach Dunaj, Tisa, Morava) sa dá uvažovať o tom, že názov vznikol v jazykoch etník, ktoré obývali územie pred príchodom predkov, prípadne, že názov sa vyvinul paralelne u Slovanov.

## Literatúra

- DRDOŠ, Ján (1984) *Matej Bel slovenský geograf*. Bratislava: Veda.
- BYSTRICKÝ, Peter (2008) *Sťahovanie národov (454–568). Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania*. Bratislava: Občianske združenie Spoločnosť PRO HISTORIA.
- ČAPLOVIČ, Dušan (1998) *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- FUSEK, Gabriel (2002) „Včasnoslovanské obdobie.“ In: A. Ruttkay, M. Ruttkay, P. Šalkovský (eds.), *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra: Archeologický ústav SAV Nitra, 23–27.
- GERLAKOVÁ, Alexandra (2008) „Odras osídlenia severného Šariša v pomenovaniach riek z povodia Torysy.“ In: V. P. Polách (ed.), *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008, 67–73.
- GOÓTŠOVÁ, Andrea/Alexandra CHOMOVÁ/Jaromír KRŠKO (2014) *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Univerzity v Banskej Bystrici – Belianum, Filozofická fakulta.
- CHOMOVÁ, Alexandra (2010) „K hydronymii povodia Torysy. (K variantnosti a polynymii v pomenovaní tokov z povodia Torysy).“ In: J. David (ed.), *Mnohotvárnost a špecifičnost onomastiky. IV. česká onomastická konference. 15. - 17. září 2009, Ostrava. Sborník příspěvků*. Ostrava/Praha: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě/Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 198–205.
- HLADKÝ, Juraj (2004) *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Trnavská univerzita – Pedagogická fakulta.
- HLADKÝ, Juraj (2011) *Hydronymia povodia Dudváhu*. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS a VEDA.
- HLADKÝ, Juraj/Andrej ZÁVODNÝ (2015) *Hydronymia Žitného ostrova*. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS a VEDA.
- KRAJČOVIČ, Rudolf (2005) *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum.

- KRŠKO, Jaromír (2008) *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.
- KRŠKO, Jaromír/Drahomír VELÍČKA (2011) *Hydronymia povodia Kysuce*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.
- KRŠKO, Jaromír (2011) *Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.
- LUTTERER, Ivan/Milan MAJTÁN/Rudolf ŠRÁMEK (1982) *Zeměpisná jména Česko-slovenska*. Praha: Mladá fronta.
- MAJTÁN, Milan/Kazimierz RYMUT (1998) *Gewässernamen im Flussgebiet des Dunajec. (Nazwy wodne dorzecza Dunajca)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (Hydronymia Europaea, 13).
- MAJTÁN, Milan/Pavol ŽIGO (1999) *Hydronymia povodia Ipľa*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Filozofická fakulta UK.
- MAJTÁN, Milan/Kazimierz RYMUT (2006) *Hydronymia povodia Oravy*. Bratislava: Veda.
- ONDRUŠ, Šimon (2000) „Slovak Hydronyms.“ In: M. Kučera (ed.), *Slovaks in the central Danubian region in the 5<sup>th</sup> to 11<sup>th</sup> century*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2000, 185–215.
- RYMUT, Kazimierz/MAJTÁN, Milan (1998) *Gewässernamen im Flussgebiet des Dunajec (Nazwy wodne dorzecza Dunajca)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- SICÁKOVÁ, Ľuba (1996) *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ.
- PIETA, Karol (2002) „Osídlenie Slovenska v dobe sťahovania národov.“ In: A. Ruttkay, M. Ruttkay, P. Šalkovský (eds.), *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Nitra: Archeologický ústav SAV Nitra, 2002, 11–22.
- RATKOŠ, Peter (1964) *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- RATKOŠ, Peter (1965) „Problematika raného feudalizmu.“ In: P. Ratkoš (ed.), *O počiatkoch slovenských dejín. Sborník materiálov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 7–19.
- STANISLAV, Ján (1947) *Odkryté mená slovenských miest a dedín*. Bratislava: Orlovský.
- STANISLAV, Ján (1999) *Slovenský juh v stredoveku*. I. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry.
- STANISLAV, Ján (2004) *Slovenský juh v stredoveku. Slovník mien s mapovými prílohami*. II. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- ŠMILAUER, Vladimír (1932) *Vodopis starého Slovenska*. Praha – Bratislava: Nákladom Učené spoločnosti Šafaříkovy.
- VARSÍK, Branislav (1989) *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí*. Bratislava: Veda.
- ZÁVODNÝ, Andrej (2012) *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy*. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS.

Resumé  
VPLYV PRED SLOVANSKÝCH KONTAKTOV  
NA HYDRONYMIU SLOVENSKA

V príspevku venujeme pozornosť vplyvu predslovanských etníc na hydronymiu dnešného Slovenska. Migrácia celých etnických skupín – najmä po rozpade Rímskej ríše, viedla ku vzájomným kontaktom medzi pôvodným a prichádzajúcim obyvateľstvom. Etnické kontakty mali vplyv aj na jazyky týchto etníc, dochádzalo k vzájomnému ovplyvňovaniu a preberaniu časti lexiky. Prichádzajúce etniká sa museli orientovať v novom prostredí, museli identifikovať a diferencovať dôležité orientačné body, medzi ktoré patria predovšetkým vrchy, pohoria a vodné toky.

Problematicu predslovanských hydroným môžeme sledovať z dvoch uhlov pohľadu – 1. analyzovať názvy dochované z obdobia pred príchodom Slovanov na územie Slovenska; 2. analyzovať názvy, ktorých pôvod niektorí autori pokladajú za predslovanský.

Najstarší názov rieky z oblasti Slovenska, ktorý je bezpečne z obdobia pred príchodom Slovanov, zapísal rímsky cisár Markus Aurélius v rokoch 166 – 180 ako *Granoua*. Ide o zápis rieky Hron, pri ktorej bojovali rímske légie proti germánskym kmeňom Markomanov a Kvádov. Viacerí historici a jazykovedci sa domnievajú, že nielen rieky Dunaj, Morava a Tisa majú predslovanský pôvod, ale aj ďalšie názvy veľkých riek vznikli už pred príchodom Slovanov do oblasti strednej Európy. V príspevku analyzujeme názvy Dunaj, Morava, Váh, Hron, Tisa, Nitra a Hornád.

**Kľúčové slová:** onomastika, hydronymia, predslovanské hydronymá, slovenské rieky, etnické kontakty

Abstract  
THE INFLUENCE OF PRE-SLAVIC ETHNIC GROUPS ON THE  
HYDRONYMY OF PRESENT-DAY SLOVAKIA

In this paper, we focus on the influence of pre-Slavic ethnic groups on the hydronymy of present-day Slovakia. The migration of entire ethnic groups – especially after the dissolution of the Roman Empire – led to contact between native and incoming people. Ethnic contact also affected languages of these ethnic groups, as mutual influencing and borrowing of vocabulary occurred. Incoming ethnic groups had to find their way around in the new surroundings as well as identify and distinguish important landmarks, mainly hills, mountains and streams.

We can approach the issue of pre-Slavic hydronyms from two points of view: one, by analyzing the names preserved from the time period before the arrival of Slavs in the territory of Slovakia, and two, by analyzing the names whose origin some authors consider to be pre-Slavic.

The oldest name of a river from the Slovak region comes from the time period before the arrival of the Slavs. It was recorded by the Roman emperor Marcus Aurelius in

years 166–180 AD as *Granoua*. It is a record of the river Hron at which Roman legions fought against the Germanic tribes of the Marcomanni and Quadi. Several historians and linguists believe that besides the rivers Dunaj, Morava and Tisa, other names of big rivers date from before the arrival of Slavs in the central Europe. In the paper, we analyse the names Dunaj, Morava, Váh, Hron, Tisa, Nitra and Hornád.

**Keywords:** onomastics, hydronymy, Pre-Slavic hydronymy, Slovak rivers, ethnic contacts

#### Povzetek

#### VPLIV PREDSLOVANSKIH STIKOV NA HIDRONIMIJO SLOVAŠKE

V prispevku namenjam pozornost vplivu predslovanskih etnosov na hidronimijo današnje Slovaške. Migracija celih etničnih skupin, posebno po razpadu Rimskega cesarstva, je pripeljala do vzajemnih stikov med staroselskim in prihajajočim prebivalstvom. Etnični stiki so vplivali tudi na jezike teh ljudstev, prihajalo je do medsebojnega vplivanja in prevzemanja dela leksike. Prihajajoča ljudstva so se morala v novem prostoru orientirati, morala so določiti in razlikovati pomembne orientacijske točke, med katere spadajo predvsem vrhovi, pogorja in vodni tokovi.

Problematico predslovanskih hidronimov lahko raziskujemo z dveh vidikov: 1. da analiziramo imena, ohranjena iz obdobja pred prihodom Slovanov na ozemlje Slovaške; 2. da analiziramo imena, ki jih nekateri avtorji štejejo za predslovanska.

Najstarejše rečno ime s področja Slovaške, ki je zagotovo iz obdobja pred prihodom Slovanov, je zapisal rimski cesar Mark Avrelij v letih 166–180 kot *Granoua*. Gre za zapis reke Hron, pri kateri so se rimske legije bojevale proti germanskim plemenom Markomanov in Kvadov. Več zgodovinarjev in jezikoslovcev domneva, da predslovanskega izvora niso le Donava (slovaško Dunaj), Morava in Tisa, temveč da so tudi druga imena večjih rek nastala že pred prihodom Slovanov v srednjo Evropo. V prispevku analiziramo imena Dunaj (= Donava), Morava, Váh, Hron, Tisa, Nitra in Hornád.

**Ključne besede:** onomastika, hidronimija, predslovanska hidronimija, slovaške reke, etnični stiki